

Albert Manent, corrector de Josep Carner (*Alícia en terra de meravelles*)

Alexis Llobet

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Filologia Catalana
08193 Bellaterra (Barcelona)
alexis.llobet@uab.cat

Resum

Josep Carner va ser el primer traductor al català d'*Alice's Adventures in Wonderland*, de Lewis Carroll, obra que va publicar l'any 1927 Edicions Mentora, filial de l'Editorial Joventut, amb el títol d'*Alícia en terra de meravelles*. Amb vista a la tercera edició de la traducció, del 1971, Marià Manent, director literari de l'Editorial Joventut, va encarregar al seu fill, Albert, que alleugerís el text de Carner. En l'entrevista següent, Albert Manent explica la finalitat i les pautes de les esmenes.

Paraules clau: Josep Carner; Albert Manent; *Alícia en terra de meravelles*; traducció; correcció.

Abstract

The first Catalan translation of Lewis Carroll's popular novel *Alice's Adventures in Wonderland* is due to Josep Carner. The work was published under the title *Alícia en terra de meravelles* by Edicions Mentora, subsidiary company of Editorial Joventut, in 1927. For the third edition, which was published in 1971 by Joventut, the literary editor Marià Manent asked his son, Albert, to lighten Carner's translation. In the following interview, Albert Manent explains the aim and criteria for his amendments to Carner's text.

Keywords: Josep Carner; Albert Manent; *Alice's Adventures in Wonderland*; translation into Catalan; correction.

Josep Carner (Barcelona, 1884 – Brussel·les, 1970) va excel·lir tant en el domini dels recursos lingüístics, que l'han considerat un dels millors estilistes del català.¹ Ara bé, sembla que cal diferenciar la llengua que feia servir en la prosa original de la de les traduccions, les quals tendien, segons Joan Fuster, «als recursos insòlits, a la metamorfosi brillant dels residus polars, a les invencions enlluernadores», per la qual cosa «Carner només es permet aquesta escapada als «excessos»

1. SELLENT, Joan (1998). «La traducció literària en català al segle XX». *Quaderns. Revista de traducció*, 2, p. 24-25.

quan tradueix».² Seria prou interessant de poder conèixer com s'hi enfrontaven els correctors, a aquests «excessos». C. A. Jordana, a qui a la primeria de la dècada dels 30 Eduard Artells, llavors corrector d'Edicions Proa, havia demanat parer sobre construccions dubtoses, afirmava que, si el corregit era Carner,³ «qualsevol modificació era una cosa summament delicada. El text, per a nosaltres, era gairebé sagrat».⁴ Malauradament, les esmenes de les proves d'impremta de les primeres edicions de les traduccions carnerianes no ens han arribat.

Sí que podem, però, analitzar els canvis entre aquestes primeres edicions i les posteriors. S'hi poden distingir, a grans trets, dos graus de correcció: l'original amb esmenes gairebé imperceptibles, que afecten l'ortografia, la puntuació i alguna vegada, el lèxic o la sintaxi, com ara a *Les aventures de Tom Sawyer*; i les edicions de l'Editorial Joventut.

Joventut, que va dirigir literàriament del 1942 al 1987 Marià Manent, és un cas d'interès notable. A la dècada dels 70 va reeditar dues traduccions carnerianes que ja havia imprès amb el segell de Mentora: *La rosa i l'anell* (1976), de William M. Thackeray, publicada per primer cop el 1927, i *Alícia en terra de meravelles* (1971), de Lewis Carroll, editada el 1927 i el 1930. Totes dues reedicions contenen, puntuació a banda, una gran quantitat de variants per pàgina respecte de les edicions d'abans de la Guerra Civil: prop de cinc a *La rosa i l'anell* i cap a deu a *Alícia*. Tant Thackeray com Carroll són autors clàssics, però es considera *La rosa i l'anell* una obra menor del primer, mentre que *l'Alícia* és la narració més coneguda del segon; això explica per què Marià Manent, que va decidir que s'havien d'esmenar totes dues traduccions, va encarregar la revisió de *La rosa i l'anell* a un corrector professional i va deixar *l'Alícia* a les mans d'algú en qui podia confiar del tot: el seu fill.

Albert Manent (Barcelona, 1930) és un assagista, crític i historiador cultural molt prolífic; l'any 2001 ja havia publicat 36 llibres, 84 col·laboracions en obres col·lectives, 117 pròlegs, 900 articles en diaris i 272 en revistes.⁵ Del 1958 al 1980 va treballar a Joventut, de redactor i corrector, una feina que no consta en les bibliografies i que mirarem de fer conèixer en aquest article.

Manent fill va revisar la tercera edició d'*Alícia*, amb peu d'impremta del 1971, però publicada pel cap baix el 1972. Al llibre no hi apareix consigna que hi hagués cap canvi; per això, els crítics posteriors no se n'han adonat (Joaquim Mallafrè, per exemple, en una recensió del 1984, atribuïa algun dels retocs de Manent a un encert de Carner),⁶ tret de Marcel Ortín, que l'any 1997 va assenya-

2. FUSTER, Joan (1964). «Pròleg». A: CARNER, Josep. *Les bonhomies*. Barcelona: A. C., p. 11-13.
3. Proa va publicar els tres Dickens carnerians: *Pickwick*, l'any 1931; *Les grans esperances de Pip*, el 1934, i *David Copperfield*, acabat abans del 1931, el 1964.
4. JORDANA, C. A. (1959). «Josep Carner, traductor». A: *L'obra de Josep Carner. Volum d'homenatge*. Barcelona: Selecta, p. 194-197.
5. MANENT, Jordi (2001). «Bibliografia d'Albert Manent». A: *Records d'ahir i avui. Homenatge a Albert Manent i Segimon amb motiu dels 70 anys*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 146.
6. MALLAFRÈ, Joaquim (1984). «Una traducció de l'anglès. Carner en terra de meravelles». *Serra d'Or*, 298-299, p. 58-60.

lar crípticament que «qui estudiï l'*Alícia en terra de meravelles* en un exemplar recent es trobarà amb sorpreses, perquè en alguns llocs el text ha estat alterat».⁷

En l'entrevista dels dies 6 d'octubre del 2010 i 20 de setembre del 2011, Albert Manent va explicar els motius pels quals el seu pare li havia encarregat la feina i les pautes que hi va seguir. Si, d'entrada, l'aportació d'aquest article no sembla que depassi l'anècdota, potser el lector hi pot trobar interessant que tant Marià com Albert Manent pensessin, quaranta anys després d'aparèixer la primera edició d'*Alícia*, que el model de llengua que hi havia fet servir Carner era obsolet; que atorguessin un pes tan gran al nom del traductor que vagin estimar-se més de corregir-la que no pas de retraduir-la; que no constés enlloc que, entre aquesta edició i la del 1930, de la qual prové, hi hagués, descomptant-ne la puntuació i la tipografia, més de 1.200 variants; o que a l'hora de corregir Manent no es vagi mirar l'original anglès.

Si la nostra *Alícia*, segons un catàleg de Joventut de l'any 1935, «parla en el català de Josep Carner i va vestida i mudada amb les il·lustracions de Lola Anglada»,⁸ podem ben dir que Albert Manent la va desempolainar una mica.

Vau treballar amb el vostre pare, Marià Manent, a l'Editorial Joventut.

El pare, que n'era el director literari, portava la correspondència de l'editorial en català, castellà, francès i anglès. També llegia, o bé m'encarregava els informes editorials, i després discutia amb els gerents els avantatges i inconvenients de publicar una obra. De vegades, fins i tot corregia, i quan vaig començar a treballar-hi, em revisava les correccions, tret de l'estil, i em donava instruccions: «A veure: aquí, no ho toquis gaire; aquí, entra-hi a fons. Tingues en compte...». Jo hi vaig entrar l'any 1958, i hi feia de redactor i de corrector, sobretot. De seguida vaig començar a corregir, en català i en castellà, per treure feina al pare. A Joventut, fora del pare, només m'hi dedicava al català jo, i hi corregia la normativa i l'estil; en castellà, en canvi, només tocava l'estil: si calia refeia el text, que després ja passava pel detall del corrector professional.

L'any 1971 Joventut va publicar la tercera edició, molt revisada, de la traducció de Josep Carner *Alícia en terra de meravelles*, editada per Mentora, filial de Joventut, els anys 1927 i 1930.

El pare l'havia llegida molts anys abans, i en tornar-la a llegir per publicar-la, devia pensar que el text no funcionava, va decidir que hi calia una revisió i me la va encarregar a mi. Ell mateix, canviant-hi el que quedava antiquat, havia revisat la seva pròpia traducció d'*El llibre de la jungla* amb vista a l'edició que en

7. ORTÍN, Marcel (1997). «La traducció i el seu estudi, de bracet de la filologia». A: GONZÁLEZ, Soledad; LAFARGA, Francisco. (eds.). *Traducció i literatura: homenatge a Àngel Crespo*. Vic: Eumo, p. 83-91.

8. BARÓ, Mònica (2005). *Les edicions infantils i juvenils de l'editorial Joventut (1923-1969)*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesi doctoral, p. 291.

va fer la Selecta el 1952, trenta anys després d'haver-la publicada l'Editorial Catalana. Jo hi vaig passar força temps, polint l'*Alícia*, i hi vaig tenir molta feina: cada dia anava mitja jornada a l'editorial i feia les pàgines que podia; corregia sobre una edició impresa, igual que el pare havia fet amb Kipling. Una correcció simple és fàcil, però una correcció d'estil és força més complicada; a l'*Alícia* hi ha cap a deu esmenes per pàgina. El record que me n'ha quedat és una plana tota guixada.

Quins van ser, els objectius de la revisió?

Modernitzar la llengua de l'*Alícia*, mantenint-hi, però, l'elegància carneriana i l'esperit noucentista. Volia alleugerir el text i desbarroquitzar-lo, sense caure en castellanismes ni acostar-lo a la llengua vulgar, i aconseguir una llengua digna dins del postnoucentisme eliminant tot allò que pogués semblar envellit, antiquat o recargolat. Carner és tan barrocc que s'havia de fer més llegidor. Per això, de vegades canviava coses que no hauria tocat a un altre autor. A mi m'agrada molt, el barroquisme de Carner, però aquell llenguatge podia entorpir el lector normal, i encara més els infants. Ara bé, malgrat tots els canvis, el text encara «carnerieja» molt, que és el que jo volia.

Teníeu gaires restriccions, a l'hora de corregir?

Cap ni una. Em van donar llibertat total, i vaig esmenar el text com em va semblar adient. No crec que ho repassés ningú, després. Recordo que vaig consultar una cosa al pare, però diria que, a tot estirar, hi va donar un cop d'ull: llavors ja ens enteníem tan bé que normalment no me les mirava, les correccions.

Corregir Carner és més difícil i compromès que corregir un altre autor?

És clar. Carner no és un desconegut o un tercera fila, als quals pots canviar el text de punta a punta. Llavors jo ja n'havia escrit la biografia i havia viscut com refeia la majoria dels seus versos. En el volum *Prosa d'exili*, que vaig editar, hi vaig incloure el pròleg de *Llunyania*, la primera gran revisió de la seva obra, que parla de l'autoexigència a l'hora de corregir els poemes primerencs. De vegades, era massa exigent i tot amb ell mateix, i Riba i el pare li van escriure demanant-li que no filés tan prim. Jo vaig mirar d'aplicar aquesta autoexigència a la correcció de l'*Alícia*.

Com us definiríeu, lingüísticament?

Jo era i sóc un noucentista, sense lligams amb els orígens. Segueixo la norma noucentista, però no segueixo mai l'estil orsià ni el d'algunes de les obres de Carner. Em ve del pare: escriure amb dignitat, però una mica alat, que es llegeixi bé.

Durant la correcció vas consultar l'original anglès?

No. Vaig confiar que Carner en sabia prou per a no haver de dedicar-me a comprovar la traducció. Carner és or, i per tant, no passava res si en la traducció hi havia alguna badada; no filàvem tan prim.

Tenia guia d'estil, l'editorial?

No. Jo estava acostumat a corregir des de jove. N'havia après llegint, fixant-me en les esmenes que feia el meu pare en els seus propis textos o bé en la feina d'altres correctors. A més, havia parlat molt amb Bartomeu Bardagí i Eduard Artells, els dos grans correctors de la postguerra. També m'agradaria destacar com a molt bon corrector el poeta Sebastià Sánchez-Juan, deixeble de Fabra.

Sabia que revisàveu la traducció, la senyora Carner?

Em penso que no li vam enviar cap carta dient que en fèiem una edició i la revisaríem. Ens teníem molta confiança: el pare n'era el representant aquí, sense que fos oficial. A l'editorial devien pensar que me'n sabia sortir bé; corregia pensant sempre en el que em semblava que hauria fet Carner, i em sembla que haguera estat d'acord amb el 90% de les esmenes. Tot i això, com que feia anar un llenguatge tan ric, potser alguna vegada hauria dit «Això per què m'ho toqueu?».

L'Editorial Joventut va publicar una altra traducció de Carner, *La rosa i l'anell*, de Thackeray, en què hi ha moltes menys esmenes que no pas en *l'Àlicia*. Qui la va corregir?

L'*Àlicia* era una obra d'una gran fama, que encara manté; *La rosa i l'anell* és molt menys coneguda, i per això la van donar a un corrector professional. Sí que vaig corregir, en canvi, *Martinet*, de Lola Anglada, en què també vaig haver de modernitzar el llenguatge i introduir moltes esmenes, i vaig revisar tot el *Tintín*, que traduïa Joaquim Ventalló. No hi havia gaire a tocar, aquí: sempre estàvem d'acord. Ara bé, em vaig equivocar en una cosa perquè vam seguir massa l'original francès: el Capità Haddock i companyia tracten Tintín de *vós*, i l'haurien hagut de tractar de *tu*.

Quines característiques us sembla que ha de tenir, un bon corrector?

Ha de dominar la llengua, tenir prou cultura perquè no li passi per alt una referència a un autor o a un moviment, i estar molt atent a la feina. Bardagí mateix, que en sabia molt, deia que no podia llegir llibres per plaer, perquè sempre tenia el llapis al costat a punt per a corregir. També ha de tenir bon gust: no pot fer servir solucions estranyes que, per més que siguin canòniques, no sonin bé. D'altra banda, cal destacar que, mentre que el corrector d'estil, si li donen un text impre-

sentable, pot tirar pel dret i canviar tot el que calgui conservant-ne l'essència, el corrector tipogràfic no ha de tocar gaires coses perquè ja li arriba tot gairebé fet.

Per què us sembla que va traduir l'*Alicia*, Carner?

Si va triar l'obra ell mateix, ho devia decidir per gust: és molt de Carner, de traduir una obra famosa a Anglaterra, original i estranya. No em sembla que en la tria hi hagués gens d'intenció pedagògica.

Vau pensar a retraduir-la?

I ara! Hauria estat una pèrdua de temps i d'esforços. No ens va ni passar pel cap. A més, jo no sabia prou anglès, i el pare tenia altra feina. Calia rentar la cara al llibre i prou, i el vam afaitar.

A qui anava adreçada, la vostra edició?

Anava adreçada a un lector català corrent, sense pensar en cap lector en especial. No se'n va adonar ningú, dels canvis, que només pretenien millorar el text, fer-lo més agradable, llisquent i llegívol.

Parlem d'algunes pautes d'estil de la vostra correcció. D'entrada, hi sistematitzeu l'ús del signe d'interrogació inicial, que Carner amb prou feines fa servir.

Va ser criteri meu. Hi ha molta controvèrsia sobre el signe d'interrogació inicial; jo trobo que no cal fer-lo servir si la interrogació abasta una sola línia de text, mentre que, si n'abasta més d'una, s'hi pot posar.

Carner no fa servir l'article personal, i li ho respecteu.

El llenguatge popular fa servir sempre l'article davant els noms de persona, però com que Carner era un preciosista, i la traducció, exquisida, l'*Alicia* seva és més aviat una novel·la que un llibre infantil.

L'*Alicia* tracta el seu gat i la seva germana gran de *vós*, i ho canvieu per *tu*. En canvi, manteniu el *vós* quan es parla a si mateixa: «Hauríeu d'averگونyir-vos de *vós*...».

Tractar de *vós* el gat i la germana gran em va semblar excessiu i ho vaig canviar. Pel que fa al darrer cas, em devia semblar divertit, de mantenir-hi el tractament: de tant en tant deixava alguna llicència carneriana.

En el condicional, canvieu l'imperfet de subjuntiu pel d'indicatiu.

M'havien ensenyat, suposo que el pare, que en el condicional l'imperfet d'indicatiu era millor; esmeno, per exemple, *sabés* per *sabia* a «Si hom sabés la bona manera de canviar-los-hi».

Convertiu gairebé tots els possessius àtons en tòpics i en suprimiu més de cinquanta, precisament l'únic canvi sistemàtic que es permeten la majoria de reedicions d'altres trasllats de Carner.

Vaig eliminar molts possessius perquè sovint no calen: «El Rei i la Reina d'Espanyes eren asseguts en llur tron»; hi vaig posar «al tron». Per a mi, sense tants possessius el text queda molt més bé. Suposo que corregir una traducció de Dickens, per exemple, ha de ser molt més difícil, i els correctors no gosen fer-hi gaires canvis.

Substituiu el pronom es per se davant dels verbs començats pel so [s].

Això m'ho van ensenyar fa molts anys Bardagí i Artells: *se celebrava*, *se sentia*. Parlant de morfologia, tinc una mena de normativa meua de fer amb -s els plurals dels substantius acabats en -ig, i per això li vaig respectar la forma *boigs*.

Hi ha força exemples de simplificació, com ara «L'Erugot i l'Àlicia es miraren l'un a l'altre en silenci, per una estona», en què suprimiu tota la part subratllada, i de supressions i canvis lèxics i sintàctics; per exemple, convertiu «I com ella també es doldria amb totes llurs senzilles dolors» en «I que participaria dels seus dolors».

Devia suprimir aquesta frase i altres de semblants perquè eren redundants i em van semblar un excés, i vaig alleugerir frases com la segona perquè les trobava força barroques.

Canvieu gairebé sistemàticament *sotjar* per *espïar*, *demanar* per *preguntar*, *eixir* per *sortir*, *dar* per *donar* i *aqueix* per *aquell*; de vegades canvieu *ésser* per *ser*, i suprimiu, entre d'altres, *talment*, *baldament* i *algun pas*.

Tota la correcció parteix d'un criteri d'equilibri que explica aquests canvis: volia modernitzar el text, perquè tants arcaïsmes enfarfeguen, i alhora deixar-hi de tant en tant alguna forma antiga perquè el lector sabés que existien. No volia ser radical i canviar-ho tot. Carner, per exemple, fa servir gairebé de manera exclusiva *ésser*, mentre que a l'edició revisada hi apareix de vegades *ser*. Tot i que jo encara faig servir *ésser*, em va semblar que ho havia de barrejar una mica. Seguint aquest mateix criteri, vaig convertir sovint *gens ni mica* en *gens*, cosa que no hauria tocat a un altre autor, i vaig eliminar uns quants *pas* perquè trobava que Carner n'abusava. Ara bé, hi va haver coses que sí que vaig substituir completament: tot i que el mot *esguard* és molt bonic, vaig preferir canviar *perdre d'esguard* per *perdre de vista*; també em va semblar exagerat de fer servir *de* després

de quantificadors indefinits, i el vaig eliminar, o un *poc* que introduïa frases negatives, com a «Poc diria cap paraula», que em semblava massa carregat. A més, vaig mirar d'evitar la repetició en línies contigües de mots o construccions.

Carner fa la concordança de participi; quan se la deixa, l'esmeneu.

Bardagí, que era un gran corrector, sempre deia que el participi s'havia de fer concordar. Ara ja no ho fa gairebé ningú, i encara menys en masculí, però queda millor. No és pas que trobi que sense la concordança està malament, però penso que és millor de restituir-la.

Suprimiu gairebé tots els *de* que introdueixen tant el subjecte com el complement directe.

Hi ha vacil·lacions. A mi m'agrada de posar-l'hi, però el text era molt complicat de corregir, i vaig haver de fer equilibris. Com que hi havia massa esmenes a fer, de vegades m'ofegava una mica, i en aquests casos no seguia un criteri absolut: fluctuava.

Canvieu *en el* per *al* davant de locatiu propi, i *a* per *en* davant de demostratiu i d'indefinit, tal com marca la normativa. També canvieu de vegades *en* per *amb* en complements com ara «en veu alta».

Els locatius els corregia per instint. Normalment, però, mirava de trobar solucions fàcils i lògiques com substituir *en* per *amb*. A banda, per fer el text més coherent, vaig restituir la segona preposició en la coordinació de règims, en casos com ara «Estaven avesats a la usurpació i a la conquesta».

Quan Carner es deixa la doble negació, l'esmeneu.

Jo l'acostumo a posar; hi tinc una mania. Me'n puc haver deixat, també, perquè havent de corregir tantes coses al final te'n deixes alguna, però trobo que, per més que n'hi hagi molts que se la deixin, fer servir la doble negació és millor i fa el text més coherent, i quan corregeixo (ho faig de gust i encara m'hi dedico; tinc amics que em passen textos) l'esmeno.

Éreu gaire estrictes, normativament?

No sóc cap maniàtic de la correcció d'aquells que filen tan prim: si Carner feia la perífrasi de continuïtat amb *seguir* + gerundi, m'estava bé, tot i que llavors encara no fos normativa; m'agrada més de fer la probabilitat amb el futur que amb *deure*, i no vaig corregir Carner, que alternava totes dues opcions, i vaig canviar *ordinari* per *recader* perquè la gent de ciutat ja no sap què és, un ordinari. Penso que hem de ser realistes, i vaig eliminar fòssils, paraules obsoletes i encarcaraments. Mirant-me'l ara mateix, encara trobo que el text «carnerieja» molt i molt: encara és massa carregat.